

Ярослав ІСАЄВИЧ

МИНУЛЕ, СУЧASНЕ І МАЙБУТНЕ НАРОДУ: ПРОБЛЕМА СПАДКОЄМНОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ В ТВОРЧОСТІ ШЕВЧЕНКА

Своє розуміння нації Тарас Шевченко висловив у «Посланії», адресуючи його «І мертвим, і живим, і ненародженним землякам моїм в Україні і не в Україні мое дружнє посланіє». Тим самим, українську націю він усвідомлював у просторі, включаючи народ України і українців поза її межами, і в часі, у нерозривній єдності сучасного з минулим і майбутнім.

До речі, деякі шевченкознавці твердили, що в заголовку поеми «мертвими» поет назвав земляків, що втратили національну свідомість, «ненародженними» — тих, які ще усвідомлять себе українцями в майбутньому. Ми не можемо цілком відкидати такого тлумачення: напевно, добрий поезії іманентно властиві всі ті інваріантні тлумачення, які тільки можуть виникнути на канві твору. Але в цьому випадку природнішим видається пряме розуміння заголовку: Шевченко бачив націю як вияв органічного зв'язку поколінь, єдності успадкованого нами від предків і тієї спадщини, яку ми передаємо нащадкам.

Існуючи і розвиваючись не тільки в просторі, а й у часі, нація мусить мати не лише сучасне, а й минуле і майбутнє. Тому зрозуміло, чому в творах Шевченка таке центральне місце займають роздуми про майбутню долю України. Адже нація, перед якою нема майбутнього, втрачає сенс і в сучасному вимірі. Якщо нема перспектив для розвитку національного організму, зникають спонуки до нього належати і, тим більше, для нього працювати. Тоді є всі підстави виправдовувати свою лінівість або байдужість отим нашим горезвісним гаслом «не тратьмо, куме сили, спускаймося на дно». Зрозуміло також, чому так наполегливо переконували і нас самих і світ, що для України нема прийдешнього. Настильки пере��ливо, що ми майже в це повірили і якщо хтось ще й працював для безнадійної справи, то не так для засади «contra spem spergo», як для власного душевного спокою, для того, щоб урятувати особисту інтегральність. Але на таке були здатні радше одиниці. Тепер, коли українці як народ починають усвідомлювати можливість національного порятунку, стає всенародним і рух за відродження, за те, щоб Україна мала своє майбутнє «у народів дружнім колі».

Як видно з Шевченкової спадщини, поет добре усвідомлював, що осною сучасного і майбутнього є минуле. Минуле — це, власне, те, що згуртовує в один національний колектив розпорощених по світі людей, навіть тих, яких сучасність роз'єднує. Згуртовує двома способами: по-перше,

спільне минуле формуює певні об'єктивні риси нації, сприяє витворенню спільноті характеру, звичаїв та інших зовнішніх ознак національної духовності. По-друге, і це не менш важливо, для збереження об'єктивних ознак нації необхідна свідомість приналежності до неї. Аналізуючи символічний код Шевченкового слова, Г. Грабович підкреслив, що він, як і кожний великий національний поет, був міфотворцем. Поняття міфу може бути застосоване на різних рівнях до різних аспектів Шевченкової творчості і світосприймання¹, але в контексті теми цієї статті важливо передусім підкреслити, що поет став найвизначнішим творцем того національного міфу, який зводиться до уявлень нації про її минуле, сучасне й майбутнє. Без національного міфу неможлива нація, подібно до того, як, ширше, без соціального міфу неможлива будь-яка соціальна спільнота.²

Нація власне тим і відрізняється від аморфного скучення людей, що має певну систему оцінок власного минулого і на цій базі виробляє уявлення про своє місце в часі, в русі від минулого через сучасне до майбутнього. В об'єктивному розвитку етнічної спільноти, а відтак і нації мусить бути більша або менша безперервність, спадкоємність, те, що у нас називають запозиченням з німецької (через російську) словом континуїтет³. Якщо спадкоємність розвитку національного організму припиняється, він перестає існувати.

Спадкоємна безперервність розвитку української мови може бути простижена аж до наших днів, починаючи з тих давніх слов'янських діалектів, що були її далекими предками⁴. Не менш безсумнівною, хоч значно менше дослідженою, є тягість народних звичаїв, побуту, мистецства й певних вірувань, фольклорних мотивів, етнічних традицій у цілому. Проте в політичній історії України, в ідеології і розвитку культури, включаючи в це поняття і політичну культуру, тягості було менше, принаймні, якщо йдеться про культуру верхів суспільства. Початковий спалах культурної творчості, після нього спричинений іноземним поневоленням занепад, далі культурне й національне відродження доби братств, Острозької та Києво-Могилянської академій, і знову занепад або, в усякому разі, сповільнення поступу. Нове літературне, а відтак політичне відродження XIX — першої чверті ХХ ст. видавалося остаточним, але його перервала трагедія 30-х років і наступних десятиріч. Наперекір вкрай несприятливим обставинам, також і в періоди занепаду нагромаджувалися нові культурні цінності, зберігався зв'язок зі спадщиною попередніх епох, завдяки чому, власне, й перетривала, хоч і була дуже ослабленою, ідентичність українського народу. Це якраз і стало підставою для нинішнього — хотілося б, щоб воно було останнім — культурно-національного відродження.

¹ Grabowicz George G. The Poet as Mythmaker: A Study of Symbolic Meaning in Taras Shevchenko.— Cambridge (Mass.), 1982.

² Йдеться, звичайно, не про побутове, а про наукове значення слова «міф», під яким багато науковців розуміють систему уявлень і оцінок, що мотивують людську діяльність. Ряд вчених зближують у цьому плані поняття «міф» та «ідеологія». Див.: Myth: Its Meaning and Functions in Ancient and Other Cultures.— Cambridge (England), 1970.

³ Англійський відповідник цього поняття continuity українці в діаспорі передають запозиченням з польської мови словом тягість (ciągłość).

⁴ Русанівський В. М. Джерела розвитку східнослов'янських літературних мов.— К., 1985.

18.

а Козачковському.

Задно ти відішов, че відішов,
 Марко він зупиняє на дверях.
 Гарячевсько впереду пішовши
 йз єд було бурою чорною
 тихе чудо. / таї купило
 Паніку артилерії, і зробило
 Маневрну паніку, диміструю
 І вогнегу відійшли, як хвильки-хвильки,
 Кри солдат лютотики обіди,
 Ми їх отмінуто Словороду
Але зниклає засліни.
 Що савиць содя чубрійки
 Шоб з не почути яко з не почути
 Пленивши таї пісні. - - -
 І довоєсти згідні з пісні
 Кісточку сієть як вирізані солов'їни
 Мережами павоніїми, епізантами,
 І пісковими чубрійками. - - -
 Ніжче ніж пісні ти - іззажо
 З сию лока щомісяч касирів.
 Ушані пісні чистіє десно.
 Чистіє ~~пісні~~ засліни,
 Ушані пісні сієть добре, -
 Ушані пісні дурні і подовіті,
 А все затоє що пісні
 Шоб кілька членів відійти чубрії
 Малуків щомісяч ~~засліни~~ засліни!
засліни засліни!

Автограф першої сторінки вірша Т. Шевченка «А. Козачковському». 1848 р.

Блюзинка си кіль вінчаної пі-
вниці, подрясаної з турецької і
відрізаної суцільній обриві кіль.
Блюзинка си кіль во притчу до
ліжника, поки вінко гасіть во
місці. — писаний 93 січ. 14. u 15.

Перви Души.

Він сине. три птичечки лежать
перезі Судомової лісів
На поземі якому архети
Не старіші чуркви; — Божо приступає
чи теперко дужше а не мене,
О видущіх видущих буде
Якщо тої роки чистоти місце.
Коли б вони видували прохопами
Блюзини у рідні кіль завнується
Во танці скрипача Петровича Божо
Блюзини чуркій міло товнуся
Якщо все покине подзвінне
Сіно просіює великий ліох. ..

Вже перші Шевченкові вірші, як і сам образ поета, стали невід'ємною складовою частиною української національної традиції, фактором її подальшої безперервності. Те чи інше тлумачення Шевченкового світогляду і Шевченкових оцінок історії та перспектив розвитку України було і є одним з головних напрямів української політичної думки. Показово, що однобічно тенденційне використання лише одного з аспектів творів Шевченка ставало особливо поширеним у періоди загострення політичних конфліктів і набирало потворних форм в умовах погіршення політичної ситуації. Навпаки, прагнення до розуміння і сприйняття усієї багатогранності поета і громадянина служило інтересам згуртування конструктивних сил народу.

Для усвідомлення місця Шевченка в розвитку української культури і політичної думки слід мати на увазі, що саме засвоїв Шевченко зі спадщини попередніх епох, як він оцінював цю спадщину і як його оцінки сприймали наступні покоління. Це коло проблем кожне покоління дослідників розв'язує по-своєму і в своїй системі координат. Поняття вичерпності дослідження, яким оперують деякі вчені (навіть у тому випадку, коли пишуть, що «не претендують на вичерпність») тут недоречне: самі Шевченкові рядки будуть завжди більш вичерпними (завдяки, власне, своїй невичерпності і неоднозначності), ніж будь-яка їх інтерпретація. Усе ж наука не може відмовитись від інтерпретацій, які становлять її специфічний предмет. Ті науковці, які прагнуть до максимальної можливості об'єктивності своїх тлумачень, дедалі більше усвідомлюють необхідність розгляду окремих творів і висловлювань у контексті всієї творчості письменника, не минаючи «ніже титли, ніже тої комікс». І якщо для вивчення семантичного коду Шевченкової творчості правомірне трактування її як замкнутої системи,⁵ то при вивченні джерел формування поглядів і особовості поета дорогоцінним стає і кожен біографічний факт, засвідчений ним самим або його сучасниками.

З родини, з рідного села Шевченко виніс знання рідної мови, української пісні, фольклорної спадщини, тоді, без сумніву, ще значно багатшої, ніж пізніше. Усна традиція тісно перепліталася з писемною. У післямові до «Гайдамаків» поет згадував: «Бувало в неділю, закривши Мінею, батько діда просить, щоб той розказав про Коліївшину». «Мінея» — це, без сумніву, «Житія святих» Дмитра Туптала Ростовського, чотиритомне зведення, яке було вперше видане Києво-Печерською лаврою 1689—1701 рр. і потім не раз перевидавалось. Важливо підкреслити, що Тупталові «Житія», як і вся його творчість, поєднували елементи як східної, так і західної традиції.

Шевченкова творчість стала принципово новим явищем в українській літературі, і в цьому сенсі вона була не так продовженням традиції, як її протистоянням⁶. Але всяке відштовхування від традиції виростає на ґрунті традиції і неможливе без неї. Щодо Шевченка це особливо слушне. Сам він згадує у вірші «Козачковському» про місце української літератури середньої доби у його освіті, а відтак і у формуванні як особи і як творця:

⁵ Grabowicz George G. Op. cit.— P. 7—8.
⁶ Grabowicz George G. Op. cit.

*Давно те діялось. Ще в школі,
 Таки в учителя-дяка
 Гарненько вкраду п'ятака,—
 Бо я було трохи не голе,
 Таке убоге — та куплю
 Паперу аркуш. І зроблю
 Маленьку книжечку. Хрестами
 І візерунками з квітками
 Кругом листочки обведу,
 Та ї списую Сковороду
 Або «Три царіє со дари»
 Та сам собі у бур'яні,
 Щоб не почув хто, не побачив,
 Виспівую та плачу.*

Кожне речення тут заслуговує уваги дослідника. Вже те, що в покріпаченому селі хтось продавав папір і, значить, були й покупці, засвідчує певний рівень розвитку писемної культури. В селі малому Тарасові були доступні рукописні і друковані книжки, які стали йому зразком для власного «самвидаву». Рукописи зі сторінками, обрамленими хрестатим геометричним орнаментом, набули в Україні особливого поширення, починаючи з другої половини XVI ст. Прикладом перших може бути волинський список Апостола Франциска Скорини, в якому початкові сторінки розділів оточені взористими лиштвами, що нагадують вишивку хрестиком⁷. Найвідомішим зразком обрамлення сторінок рослинним орнаментом ренесансного типу є Пересопницьке Євангеліє (з яким, до речі, Шевченко познайомився пізніше, під час своїх відвідин Переяслава за завданням Археографічної комісії). Облямування сторінок «хрестами і візерунками з квітками» бачимо в багатьох українських стародруках, зокрема у виданнях Києво-Печерської лаври⁸.

Особливо важливе свідчення Шевченка про те, що саме він переписував: твори Григорія Сковороди (напевне, вірші із «Саду божественних пісень», саме їх можна було «виспівувати») і «Три царіє со дари» — коляду, ймовірно з почайського «Богогласника» або якогось рукописного збірника пісень та « псальм ». Отже, в числі творів, які обрав для переписування малий Тарас, була представлена і традиція київсько-лівобережна (Сковорода) і західноукраїнсько-правобережна, василіянська, з якою пов’язане виникнення релігійних гімнів і коляд нового типу. Своого позитивного ставлення до цих творів Шевченко не змінив і пізніше, зі зворушенням згадуючи, як він «виспівував та плакав». Шевченків спогад важливий тим, що спростовує погляд дослідників другої половини XIX ст. про суцільну «штучність» і «відріваність від народу» української літератури середньої доби. Очевидно, ці науковці переносили естетичні критерії свого часу в минуле, не враховуючи специфіки функціонування літературних творів у різних семантико-стилістичних системах⁹.

⁷ Рукопис скопійований в 1593—1594 рр. у Теслугові на Волині. Див.: Ісаєвич Я. Д. Першодрукар Іван Федоров і виникнення друкарства на Україні.— Львів, 1975.— С. 25.

⁸ Див. репродукції: Запаско Я., Ісаєвич Я. Пам’ятки книжкового мистецтва: Каталог стародруків, виданих на Україні. Книга 1 (1574—1700).— Львів, 1981.— С. 59, 77, 109 та ін.

⁹ Якщо йдеться про самого Шевченка, то він з позицій сучасної йому естетики негативно оцінював українські дерев’яні церкви. Нема сумніву, що у літературі Шевченко значно в більшій

Шевченкове свідчення цінне для нас і в тому плані, що підтверджує, з одного боку, зв'язок фольклору з «шкільною» й монастирською писаною літературою, а з другого — спадкоємний зв'язок культури середньої доби з нашою новою культурою, започаткованою Шевченком. Не може бути найменшого сумніву, що з писемним різновидом традиційної культури Тарас мав нагоду ознайомитись у сільських школах Звенигородщини, у яких він провчився від восьми з половиною до чотирнадцяти років свого життя. Українські діти довідуються ще в школі і запам'ятовують на все життя, наскільки гіршими від сучасних були ті школи, у яких учився Тарас у дитинстві. Сам Шевченко пізніше з болем і обуренням говорив про знушення дяків-учителів і твердив, що саме ці знушення збудили в ньому на все життя дух протесту проти будь-якої несправедливості. Правда, П. Лебединцев характеризував дяка Петра Богорського з іншого боку — як людину порівняно освіченою: вчився у Київській академії до середнього класу (риторики), потім вивчав церковну музику в архієрейському хорі. За свідченням кирилівського священика Григорія Кошиця, Богорський прийняв Тараса на навчання без оплати і, крім того, не був якимсь особливим пияком, хоч, при нагоді, «не відставав у цьому від парафіян»¹⁰.

Напевне, оцінюючи Богорського чи інших учителів-дяків, можемо більше довіряти самому Шевченкові, ніж священикові, у якого малий Тарас наймитував. Кривди, зазнані в школі, настільки зрушили вразливу душу дитини, що запам'ятались на все життя і це, мабуть, сприяло вкоріненню трагедійного начала в світосприйманні поета. Взагалі, вплив дитячих вражень і переживань на дальший розвиток особистості Шевченка ще не вивчений з психологочної точки зору¹¹. В цьому контексті заслуговують пильної уваги і злигодні Тараса-школяра і, зрештою, роль, яку відіграли в його житті дяки-вчителі. Але оцінка людських якостей учителів не є визначальною для оцінки дяківської школи як інституції. Широке поширення по українських селах і містечках початкових шкіл було прямим наслідком культурно-освітнього піднесення, започаткованого Острозькою академією і братствами й продовженого Київською академією. Учителі цих шкіл були найчастіше дяками, тому в певних частинах України як синоніми слова «дяк» сприймалися різні найменування вчителя — «бакаляр» (бакалавр), «даскаль» (від грецького «дидаскал» — вчитель) і навіть «директор школи». В Галичині пізніше виробилась назва «дяковчитель», а сама школа отримала назву дяківки. Дуже часто дяковчителями були недовчені студенти, оті славнозвісні «мандровані дяки», в побуті і творчості споріднені — і то не тільки типологічно, а й генетично — з західноєвропейськими студентами-вагантами. Саме завдяки їм серед українських селянських хлопчиків і навіть серед дівчаток у середині XVII ст. було чимало письменників: сірійцеві Павлові Алепському, для якого була незвичною освіченість у середовищі простих людей, випадалося, що читати на Україні вміли всі діти. Хоч для початку XIX ст.

мірі був новатором, ніж у образотворчому мистецтві, і в той же час саме в літературі він більше цінував національну традицію, не підпадаючи під вплив літературної моди.

¹⁰ Спогади про Тараса Шевченка. — К., 1982.

¹¹ Крім новаторської для свого часу, але нині застарілої студії С. Балея, дотепер нема жодної спеціальної праці про психологію творчості Шевченка.

дяківські школи, особливо якщо порівняти з західними країнами, були вже анахронізмом, вони все ще виконували певну корисну роботу. В пошевченківський час, коли російсько-царська шкільна адміністрація заборонила неконтрольовані нею школи-дяківки, рівень письменності на українському селі дуже знизився. Загалом, утримувані селянами школи, в яких Тарас провчився майже десять років, були реліктами староукраїнської освітньої системи і донесли до новіших часів дещо з її спадщини. Той же Шевченко в низці творів, особливо в повісті «Близнеці», з великою симпатією пише не тільки про Київську академію, а й про заслуги її вихованців в поширенні початкової освіти. Щоправда, він не шкодує іронії, пишучи про давню шкільну премудрість, але нема сумніву, що це доброзичлива іронія, яка не затмлює Шевченкових добрих почуттів до бурсацько-дяківської освіченості Степана Мартиновича: не останне місце в сюжеті повісті займає розповідь про теплу зустріч дяковчителя з самим Котляревським¹².

Шевченкові близькою була історична спадщина як Лівобережної України — Гетьманщини, так і Правобережжя з його живою пам'яттю про Гайдамаччину. Усе ж більший вплив на його оцінку минулого мала, мабуть, історична традиція Гетьманської держави та її епігонів, як вона відбилася і в «Істории Малороссии» Миколи Маркевича і, особливо, в «Літописі Конинського» — «Історії русів»¹³. Цікаво, що Шевченко саме про «Конинського» пише як про улюблену книгу вихованця Київської академії сотника Сохири, якого він зображує також «латиністом, елліністом, гебраїстом», що читав в оригіналі «Георгії» Верглія, твори Гомера і псалми Давидові¹⁴.

Великий вплив «Історії русів» на Шевченка безсумнівний, і спроби його заперечити¹⁵ не мають поважних підстав. Свого часу Ярослав Дзира переконливо довів вплив на історичні твори Шевченка також мови і стилістичних засобів літопису Самійла Величка¹⁶ (на жаль, його дисертація не була опублікована¹⁷, а самому авторові надовго було заборонено друкуватися). У свою чергу Юрій Гаєцький, який готове англійський переклад літопису Величка для «Гарвардської бібліотеки давнього українського письменства» показав, що оцінки ряду історичних діячів (наприклад, гетьмана Івана Самойловича) були перейняті Шевченком саме з твору Самійла Величка. Як відомо, з трьох козацьких літописів саме Величків написаний з виразно національних позицій: Самовідець порівняно з ним примітивніший, літопис Грабянки відображає лоялістські настрої старшини, що втратила віру в колишні ідеали. Очевидно, не випадково саме найбільш патріотичний з творів козацької історіографії був для Шевченка найавторитетнішим.

¹² Шевченко Т. Повне зібр. творів: У 6 т.—К., 1963.—Т. 4.—С. 42-43.

¹³ Марченко Михайл. Українська історіографія: З давніх часів до середини XIX ст.—К., 1959.

¹⁴ Шевченко Т. Повне зібр. творів: У 6 т.—К., 1964.—Т. 6.—С. 24—25.

¹⁵ Бжеський Р. Шевченко — апостол національної революції.—4-е вид.—Мюнхен, 1969.

¹⁶ Дзира Я. Тарас Шевченко і українські літописи XVII—XVIII ст. // Історичні погляди Т. Г. Шевченка.—К., 1964.—С. 61—89; його ж: Самійло Величко та його літопис // Історіографічні дослідження в Українській РСР.—К., 1971.—Вип 4.—С. 198—223.

¹⁷ Дисертація написана українською мовою, а автореферат згідно з правилами так званої ВАК — Вищої атестаційної комісії СРСР — був надрукований російською (Дзира Я. Літопис С. Величко и творчество Т. Г. Шевченко.—К., 1963). За новою інструкцією дисертації мають подаватися до ВАК, а отже, пишутися російською мовою.

Усе, що діялось на Україні з найдавніших часів, поет вважав спадщиною українців. Негативні оцінки князів не міняють того факту, що і княжу добу він сприймав як частину історії свого народу. Це засвідчує переспів плачу Ярославни, як і згадки про окремих князів у повістях. Козацька доба була настільки актуальною для Шевченка, що її суперечності, конфлікти, трагічні альтернативи хвилювали поета не менше, ніж сучасній йому події. Нема, напевне, потреби спростовувати такі фальсифікації — інакшого не назвеш — як вимущені твердження про те, що Шевченко «схвалював Переяславську раду» і «засуджував зраду Мазепи». Але аж ніяк не мають рації ті, які вважають, що Шевченко негативно оцінював Богдана Хмельницького чи, скажімо, ідеалізував Мазепу. Незважаючи на всі фактичні помилки, що йшли від використаних ним джерел, Шевченкова оцінка минулого України набагато супуречливіша й набагато глибша, ніж оцінки його коментаторів — тих, які щиро помилялися, бо були здатні сприймати лише близькі їхньому серцю оцінки, і тих, хто свідомо замовчував усе, що не вкладалось у прокrustове ложе власних або нав'язаних концепцій. Не замазуючи суперечностей, трагічно їх висвітлюючи, поет був здатний на глибинне прозріння, більш доступне високому мистецтву, ніж науці, яка намагається все «узгодити» і розкласти по поличках те, що функціонує як система, надто складна для «теоретичної» вівісекції.

Багато шевченкознавців стверджують, що Шевченко був прихильником створення української держави. Так писав, зокрема, Олександр Лотоцький у статті про державницький світогляд Шевченка¹⁸. Мені здається, що більшу рацію має професор Г. Грабович, коли пише, що Шевченко аж ніяк не був державником, хоч і мріяв про вільну Україну, про те, щоб була «в своїй хаті своя правда і сила і воля».¹⁹ При цьому у Шевченковій концепції майбутнього України воля була не тільки метою, а й передумовою для морального вдосконалення, сприйняття вселодеських ідеалів, які часто, але не завжди формулювалися ним у контексті християнської традиції. Як відомо, в сучасній політичній думці знову висловлюються застереження щодо характерної для традиційної політології абсолютизації держави, яка є не тільки засобом, а й гальмом для громадянської ініціативи, для самовиявлення одиниць. Таким чином, у цьому відношенні, як і в багатьох інших, Шевченко виявився оригінальним мислителем і дотримувався поглядів, співзвучних з концепціями, які дотепер не вичерпали себе.

Тарас Шевченко любив Україну настільки глибоко й беззастережно, що винятково трагічно сприймав будь-яку неузгодженість дійсності — все одно історичної чи сучасної — з вимріяним ідеалом. Тому не дивно, що Шевченкова візія минулого, сучасного й майбутнього України глибоко антиномічна. В її основі — суперечність «духа істини», справедливості, волі з освяченими законом або традицією родинними й суспільними структурами. Згадаймо новозавітний (з Євангелія від Іоанна) епіграф поеми «Сон»: «Дух правди, що світ прийняти не може, бо не бачить і не знає його». Чи не основним джерелом трагізму поетового світосприймання стає саме сумнів,

¹⁸ Лотоцький О. Державницький світогляд // Повне вид. творів.— Варшава, 1937 (передрук, Чікаго, 1959).— С. 349—369.

¹⁹ Grabowicz George G. Op. cit.— P. 134.

чи світ, у тому числі і його рідна Україна, зможе й захоче прийняти дух істини й вищої справедливості. Але поет гаряче прагнув цього, закликав земляків і всіх людей до морального прозріння, вірив або прагнув вірити в нього. І тому віщування трагічної загибелі рідного краю чергуються з ідилічними картинами прийдешнього «тихого раю» «на оновленій землі». Власне, поет кращого «сподівався без надії» і впадав у відчай, коли ті надії видавалися ілюзорними. Такими хвилинами відчаю породжені його богоchori інвективи, але на зміну їм майже завжди приходила надія на порятунок як вияв людської доброти й милосердя щодо тих, що покаються, можливо, і щодо нерозкаяних грішників. Надія на Бога — на чудо, для якого дійсність не давала особливих підстав, не означала заклику до пасивності. Навпаки, Шевченкова візія майбутнього включає не лише ідеальний образ майбутнього, а й уявлення про те, яким шляхом його можна осягнути. Нерідко поетові здавалась неминучою кривава збройна боротьба і деякі вірші звучать як прямий заклик до неї. Що Шевченко закликав до боротьби, забувати не можна, але не можна забувати, що є у нього й інші слова, вершиною яких є щира молитва: «А всім нам вкупі на землі єдиномислі подай і братолюбіє пошли». У багатьох творах найвищою засадою проголошуються прощення і любов, звучить мотив гріховності насильства і пролиття крові, які породжуватимуть дальнє насильство.

У наших школах обов'язковим для вивчення напам'ять є вірш «Я не незджаю нівроку». Як вияв революційно-демократичного світогляду і як заклик до революції тлумачиться його закінчення: «А щоб збудить хиренну волю, треба миром, громадою обух статиль; Та добре вигострить сокиру — Та й заходиться вже будить». Без сумніву, Шевченко був і великим революціонером і великим демократом, але, якщо він був послідовним у своїй революційності, то не в тому сенсі, який вкладають в це слово ті, хто розуміли слова «український письменник революціонер-демократ» як почесний титул, цілком однозначний у його прямому чи, скоріше, догматичному тлумаченні. Революційність Шевченка — у соціальному й національному змісті його поезій, а не в практичній діяльності. Нагадаймо, що розсилаючи свій «Буквар» — а це було за півтора місяця до смерті — Шевченко підкresлював: «Думка есть за «Букварем» напечатать лічбу (арифметику)... За лічбою етнографію і географію в 5 копійок; а історію, тільки нашу, може, вбгаю в 10 копійок. Якби Бог поміг оце велике діло зробить, то велике б само зробилося» (лист до М. Чалого 4 січня ст. ст. 1861 р.)²⁰. Словами ці проливають яскраве світло на усвідомлення Шевченком важливості «малих діл», повсякденної освітньої праці, особливо ж на розуміння того, що для «великого діла» — визволення України — потрібне пізнання народом свого сучасного («етнографії і географії») і минулого.

Шевченкові сучасники зрозуміли незвичайність його постаті. Згадаймо свідчення Костомарова чи Куліша про те, що в поетовій творчості відкрилась «душа народу». Вже в промовах на похороні Шевченка про нього говорили як про пророка і духовного провідника української нації. Проте, відчувши велич поета, нащадки нерідко розуміли його спадщину спрощено, надто прямолінійно і найчастіше вибірково. Наслідуючи стиль Шевченка,

²⁰ Шевченко Т. Повне зібр. творів: У 6 т.— Т. 6.— С. 277.

так звані поети пошевченкової доби залишились глухими на найбільш новаторські риси його поетичної мови. Якщо йдеться про зміст, то читачі, по суті, розділились на два великі табори: одним була близька національно-козацька романтика Кобзаря, іншим — його соціальна, протицарська і протикріпосницька спрямованість. Отже, відокремлено і тим самим спрощено сприймались мотиви, які в Шевченка становлять єдину, хоч і глибоко суперечливу візію трагічного і прекрасного світу.

Реакцією на ритуалізацію культу Шевченка стало відкидання його творчості новаторами (як, наприклад, Сріблянський чи пізніше Семенко і ті його однодумці, яким здавалося, що революційна перебудова світу вимагає повного відкинення спадщини: усе нове буде ідеальнє, все старе погане або непотрібне). Наскільки глибшою у цьому плані була позиція самого Шевченка, який справжню, а не награну революційність і органічне новаторство поєднував із розумінням значення спадщини! Втім, неповажні декларації руйнувальників традицій і навіть спрощено-вибіркове їх тлумачення були меншим лихом, ніж ще таке недавнє тенденційне «використання» Шевченкових творів ідеологами протилежних політичних сил і суспільних течій. Останнього не можна нічим виправдати, хоч це, можливо, було й неминучим у конкретній історичній ситуації. У наш час розуміння культурної і політичної спадщини стає дедалі більш виваженим і всебічним. Мірою культурного й політичного прогресу народу може бути ступінь об'єктивності і чесності науки, як і всього суспільства, в сприйнятті Шевченкової спадщини — складної, глибокої, багатогранної. Важливо, щоб Шевченкова популярність зростала якісно, а не лише кількісно, щоб його слово доходило до нас чистим і незамуленим.

Те, що ми переживаємо етап будови пам'ятників з каменю і бронзи, який щасливіші народи перейшли раніше, може свідчити, що історичний розвиток націй, власне, проходить подібні стадії, у дусі детерміністичного розуміння історичного процесу. Історично закономірними були й ті етапи, крізь які пройшло розуміння нашим народом Шевченкового слова. Для цілої низки поколінь «Катерина» була твором, що викликав слізозами і привчав любити українську літературу, сприймати її як рідну. Наши діди й батьки вивчали напам'ять від першого до останнього слова «Б'ють пороги...» і «Було колись на Україні...». Натомість нашому поколінню вершиної творчого прозріння видаються рядки:

*Ta не однаково мені,
Як Україну злії люде
Присплять, лукаві, і в огні
Ї, окраденую, збудять...*

Це звучало як пророцтво трагічного кінця. Можемо бути щасливі, що апокаліптична візія, сама можливість якої пронизувала трагізмом Шевченкове світобачення, вже не видається нам неминучою і що ми починаємо вірити в нашу спроможність відвернути трагічний фінал.

Yaroslav ISAYEVYCH

**THE PAST, THE PRESENT AND THE FUTURE OF THE PEOPLE:
THE PROBLEM OF UKRAINIAN CULTURAL HERITAGE
IN SHEVCHENKO'S WRITINGS**

Taras Shevchenko expressed his concept of the nation in the poem „To the Dead, to the Living and to Those Yet Unborn, My Friendly Epistle“. As is seen from this title, he perceived the Ukrainian community both in space, including Ukrainians in Ukraine and abroad, and in time, addressing himself to past, present and future generations. In his vision, Ukraine's future was determined by its history. The Ukrainian past, including the princely era and the military deeds of the Cossacks, excited him as much as contemporary events.

Taras Shevchenko received from his family and from village schools some knowledge of Ukrainian folklore and old literature. Later he studied chronicles and historical writings which reflected the Cossack historical tradition. Although his poetry was extremely innovative both in content and in form, Shevchenko greatly appreciated the importance of continuity in cultural development.

Using H. Hrabovych's concept of the poet as a mythmaker, it should be stressed that Taras Shevchenko largely contributed to the Ukrainian national myth, the core of which is the nation's interpretation of its past and its present situation, and perspectives. Taras Shevchenko's poetry and the image of him as a national prophet became an inseparable part of the Ukrainian national tradition and a major factor in its continuity.